

Előszó

A 20. század egyik legnagyobb hatású politikafilozófiai műve, a *Történelem és osztálytudat* először 1923-ban jelent meg német nyelven. A kötet struktúráját maga Lukács György alakította ki, s a benne szereplő tanulmányokat is ő rendezte össze. A mű magyar nyelvű kiadása sokáig, egészen 1971-ig váratott magára, amikor is Vajda Mihály szerkesztésében idehaza is megjelent a Magvető Kiadó gondozásában. A magyar nyelvű kötet azonban néhány ponton eltért a német nyelvű kiadás(ok)tól; e kapcsán Vajda a *Szerkesztői utószó*ban a következőképp fogalmaz:

A jelen kötet szerkezetét tekintve a Luchterhand Verlag (Neuwied und Berlin) kiadásának, a *Georg Lukács Werke*-sorozatban, 1968-ban megjelent *Geschichte und Klassenbewusstsein* című kötetet követi. Anyagát azonban nem az említett kötetből válogattam. Igyekeztem – amennyire azt a rendelkezésemre álló adatok és a szerző személyes közlései lehetővé tették – az 1918–1930-as időszakban született összes Lukács-írásokat áttekinteni. E munka eredményeképpen a kiadás alapjául szolgáló német kötet anyagán bizonyos módosításokat hajtottam végre.¹

Az 1971-es magyar nyelvű kiadás (az 1968-as némethez képest) tehát bővítéseket és elhagyásokat egyaránt tartalmaz, Vajda azonban hangsúlyozza, hogy szerkesztői elvei szerint „[a] címadó kötet egységét természetesen nem lehetett, és nem is kívánta[...] megbontani.”² Összességében elmondható, hogy Vajda törekedett arra, hogy az általa szerkesztett kötetet a magyar olvasókra szabja: munkája során egyaránt számolt azzal, hogy (ittthon) mi tarthat különös érdeklődésre számot, melyek azok a Lukács-szövegek, amelyek magyar nyelven még nem hozzáférhetőek, illetve épp ellenkezőleg, amelyek már elérhetőek. A kötetbe „pluszként” felvett tanulmányok mondanivalóját és gondolati hozadékait gondosan mérlegelve olyan kötetet

1 VAJDA 1971. 736.

2 VAJDA 1971. 738.

szándékozott létrehozni, amely adekvát módon tükrözi Lukács György marxista gondolatiságának korai szakaszát. E kötet tehát bizonyos szempontból – a szövegek kiválasztásának elveit tekintve mindenképpen – Vajda Mihály *Történelem és osztálytudattal* kapcsolatos elgondolásait is tükrözi.

A *Történelem és osztálytudat* első megjelenésének 100. évfordulója alkalmából számos új kiadás, tanulmánykötet és különszám látott napvilágot (főként nemzetközi viszonylatban), ami jól mutatja: Lukács fiatalkori művét a mai napig élénk érdeklődés övezi.³ A centenárium apropóján a Gondolat Kiadónak köszönhetően a mű – több mint öt évtized elteltével – új kiadásban és javított fordításban idehaza is megjelent.⁴

Forczek Ákos és Mesterházi Miklós, az új kiadás elé írott nagyívű előszavukban – melyben a *Történelem és osztálytudat* eldologiasodás-, módszer-, valamint szabadságfölfogását explikálják – többször utalnak arra, hogy Lukács nagy hatású művének tétje, a mából visszanezve, „szinte érthetetlen”;⁵ a cikkek ugyanis – a kifejezetten a könyvhöz írott *Az eldologiasodás és a proletariátus tudata*, valamint a *Módszertani megjegyzések a szervezeti kérdéshez* című írásokat leszámítva – „pártmunka közben születtek, mint olyan kísérletek, amelyek a forradalmi mozgalom elméleti kérdéseit voltak hivatva tisztázni mind a szerző, mind pedig az olvasó számára”.⁶ A szövegeknek ezt az alkalmi jellegét Lukács élete végéig nem győzte hangsúlyozni. Az 1971-es magyar kiadás függelékében szereplő, „Marxista fejlődésem: 1918–1930” címet viselő írásában (amelyet Lukács eredetileg az 1967-es olasz *Storia e coscienza di classe* elé írt, s amely egy évvel később, az 1968-as német *Geschichte und Klassenbewusstsein* kiadás előszavaként is megjelent), a következőképpen tekint vissza művére:

Az e kötetben foglalt írások a marxizmus elsajátításának tulajdonképpen tanulóéveit jelzik fejlődésben. Amikor most e kötetben összegyűjtve kiadom e korszak (1918–1930) legfontosabb dokumentumait, mindenekelőtt ezt a kísérletjellegüket akarom hangsúlyozni, és semmiképpen sem kívánok nekik időszerűséget tulajdonítani az igazi marxizmusért folyó mai küzdelemben. [...] Az itt összegyűjtött írások ilyenképpen nemcsak az én személyes fejlődésem szellemi lépcsőfokait világítják meg, hanem egyben felmutatják az általános útnak olyan állomásait, amelyeknek, kellő kritikai távlatból tekintve, alkalmasint némi jelentőséget lehet tulajdonítani a mai helyzet megértésére és az abból való továbbhaladás szempontjából is.⁷

3 Természetesen itt nincs lehetőségünk megemlíteni a centenáriumra megemlékező összes új kiadványt, így csak néhányat sorolunk fel a nemzetközi szinterről: LUKÁCS 2023b; LUKÁCS 2023c; MORANI 2024; RAMETTA 2024.

4 Megjegyzendő azonban, hogy az új kötet struktúrája az 1971-es magyar nyelvű kiadványtól több ponton eltér, a kiadó ugyanis célként „a *Történelem és osztálytudat* eredeti szövegének újbóli közreadás[át]” jelölte meg. Lásd: „A kiadó utószava” LUKÁCS 2023a. 433.

5 Lásd: FORCZEK – MESTERHÁZI 2023. 9., 11., 46.

6 LUKÁCS 2023a. 47.

7 LUKÁCS 1971. 695.

Az idős Lukács csupán kortörténeti („dokumentáris”) jelentőségét tulajdonít fiatalkori művének; egyszerre látja ugyanis intellektuális fejlődésének „szellemi lépéscsúfokaként” (mint „az utolsó háborús évektől kezdődő fejlődési korszak[ának] összefoglaló lezárása”⁸), s „a korszak nagy, habár gyakran tárgyilag hamis tendenciái[nak]”⁹ kifejeződéseként (mint a húszas évek elejét meghatározó „forradalmi türelmetlenség” „objektív termék[e]”¹⁰). Minden időskori kritikája ellenére azonban ő maga is elismeri, hogy a *Történelem és osztálytudat* „a maga idejében és a maga módján nem volt jelentéktelen mű”¹¹.

Az elmúlt száz évhez kívántunk kapcsolódni, amikor 2023. április 27–28-án *Történelem és osztálytudat 100* címmel konferenciát rendeztünk a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Karán. A kétnapos rendezvény célja Lukács nagy jelentőségű művének (újbóli) megvitatása, recepciójának áttekintése és bővítése volt. Jelen kötetben szinte kivétel nélkül a konferencián elhangzott előadások bővített, átdolgozott változatai olvashatók. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a válogatás nem kizárólag ezeket prezentálja: különböző okokból kifolyólag sajnos nem minden előadónak volt lehetősége írásban is közreadni munkáját, illetve a kötet olyan tanulmányt is tartalmaz, amely előadás formájában a konferencián nem volt hallható. Ez utóbbi oka, hogy kötetünkkel mindenekelőtt a *Történelem és osztálytudat* magyar nyelvű recepcióját kívántuk gazdagítani, így pedig lehetőséget szerettünk volna biztosítani arra, hogy a témában jártas kutatók a tárgyalt mű kapcsán kifejthessék elgondolásaikat és meglátásaikat. Jórészt ebbéli elgondolásaink alapján ragadható meg a kötet változatos tematikája is. Meglátásunk szerint ugyanis a *Történelem és osztálytudat* fogalmisága, elméleti kerete és koncepciója – részben vagy akár egészben – számos diszciplína felől tárgyalható, elemezhető, s természetesen: vitatható is.¹² Épp emiatt törekedtünk arra, hogy e „diszciplináris sokszínűséget” a kötetben szereplő tanulmányok is tükrözzék: a mű egy problémájának, központi gondolatának vagy épp néhány fogalmának több különböző tudományterület perspektívájából történő megközelítése ugyanis serkentheti a magyar nyelvű (kritikai) diskurzust. Reményeink szerint e változatos megközelítésmódok az olvasókra is gondolatébresztő erővel hatnak majd, elősegítve ezzel a *Történelem és osztálytudatról* (s tágabb értelemben: Lukács György filozófiájáról) való közös gondolkodást.

Mindez azért indokolt, mert úgy véljük: a *Történelem és osztálytudat* az eszme- és filozófia(történet)i jelentőségéhez képest meglehetősen alultárgyalt a magyar nyelvű diskurzusban. A mű magyar recepcióját illetően két kötetet azonban feltétlenül érdemesnek tartunk megemlíteni: egyfelől a Krausz Tamás, illetve Meszterházi Miklós által írt *Mű és történelem* című könyvet, másfelől pedig az előbb

8 LUKÁCS 1971. 704–705.

9 LUKÁCS 1971. 717.

10 LUKÁCS 1948. 308.

11 LUKÁCS 1971. 717.

12 A *Történelem és osztálytudat* egyik kíméletlen kritikusa éppen maga Lukács György volt. Vö. LUKÁCS 1971.

említett szerzőpáros szerkesztésében 1981-ben megjelent négykötetes *Filozófia Figyelő Évkönyvét*, mely A »Történelem és osztálytudat« a 20-as évek vitáiban címet viseli. Az előbbi könyv perspektívája igen átfogóan a következőképp ragadható meg: „A szerzők az eszmetörténeti »információkon« túl Lukács korai elméleti munkásságának vitás kérdéseiben is állást foglalnak, ami ösztönözheti a mai elméleti és politikai alternatívák történelmi végiggondolását.”¹³ Ez előbbiekkal a szerzők legalább két szempontra mutatnak rá: 1) könyvükben nem kizárólag a *Történelem és osztálytudatra* fókuszálnak, más, ez idő tájt született Lukács-szövegeket is tárgyalnak, és ami talán hangsúlyosabb: 2) mindezt átfogó és kidolgozott eszmetörténeti keretben teszik, ezzel pedig igen komplex képet képesek nyújtani mind Lukács 1920-as években keletkezett szövegeinek filozófiai horizontjáról, mind pedig e művek keletkezésének történeti-társadalmi kontextusáról. A szerzők erről a következőképp írnak:

Tíz évvel ezelőtt, az 1970-es évek közepén, Lukács György húszas évekbeli műveit olvasva jutottunk arra a belátásra, hogy még az egyébként terjedelmes szakirodalom máskülönben értékes művei is jobbára tartózkodnak attól, hogy Lukács nagy hatású és jelentőségüket máig megőrzött írásainak historikumában elmélyedjenek. E korszak Lukácsának megértését máig bizarr sémák és legendák veszélyeztetik. Már ekkor úgy véltük, hogy Lukács húszas évekbeli írásainak sorában különös szerepet játszik bolsevik fogadtatásuk, és ez mint eszmetörténeti probléma, feltétlenül jelentős. Ezért döntöttünk úgy, hogy egy kisebb munkát szentelünk e problémának.¹⁴

A *Filozófiai Figyelő Évkönyve* – ahogy azt fentebb is említettük – 1981-ben jelent meg, a négy kötet azonban nem kizárólag a *Történelem és osztálytudat* magyar recepciójára fókuszál: nemzetközi viszonylatban is átfogó áttekintést kíván nyújtani a mű első (1923-as) megjelenését követő néhány évtized kötetével kapcsolatos percepcióiról, vitáiról, meglátásairól – egyszóval tehát: Lukács könyvének fogadtatásáról. A négykötetes évkönyv szerkesztési elveinél a „történeti-kronologikus csoportosítás[...] érvényes[ült]”,¹⁵ melynek oka abban keresendő, hogy a szerzők meggyőződése szerint „bármely fejlődés és hatástörténet ábrázolásakor ez a történeti módszer a legmegbízhatóbb”.¹⁶ Az évkönyvekben megjelenésükkor – és úgy gondoljuk: a mai napig – meghatározó és fontos szövegeket adtak közre, mely munka hathatósan járult hozzá Lukács György, illetve a *Történelem és osztálytudat* recepciójának összefogásához és diskurzusba hozásához. A szerzőpáros kötetei óta azonban nemigen jelent meg olyan magyar nyelvű, szisztematikus, monografikus igényű munka, amely kifejezetten a *Történelem és osztálytudatra* összpontosítana.

13 Vö. A *Mű és történelem* című kötet hátsó borítója. KRAUSZ – MESTERHÁZI 1985.

14 KRAUSZ – MESTERHÁZI 1985. 7.

15 KRAUSZ – MESTERHÁZI 1981. I.

16 KRAUSZ – MESTERHÁZI 1981. I.

Jelen előszóban – terjedelmi korlátok miatt – aligha van lehetőségünk arra, hogy a *Történelem és osztálytudat* legfontosabb filozófiai-fogalmi újításait, filozófiatörténeti relevanciáját vagy a szerző életművében betöltött szerepét részletesen tárgyaljuk; amit tehetünk, hogy olvasóink figyelmét kötetünk szerzőinek munkái felé irányítjuk.

Ami a kötet szerkezetét és felépítését illeti, a benne szereplő tanulmányok között megfigyelhető egyfajta „tematikus összhang”: a témák kapcsán több helyütt összecsengések, valamint szorosabb-lazább kapcsolódások lelhetők fel. E tematikus aspektusokat mi magunk a filozófiai, a filozófiatörténeti-hatástörténeti, a mozgalmi-politikai, valamint a művészetelméleti-esztétikai csomópontokban látjuk kiviláglani. Szándékos szerkesztési elvünk volt azonban, hogy e pontokat ne tegyük teljesen explicitté: nem gondoljuk ugyanis, hogy az előbb felsorolt megközelítések kizárólagosan munkálnának, s ne folynának a szövegekben több helyütt is egymásba. E megközelítés pusztán egy a kínálózó értelmezési lehetőségek sokaságából, mellyel némi fogódzót próbáltunk felvillantani az olvasó számára, de épp csupán annyit, amennyiről úgy gondoljuk, elegendő az interpretációs úton való elinduláshoz.

A tanulmányok sora Vajda Mihály anekdotikus, reflexív szövegével kezdődik, mely a konferencia nyitóelőadásaként szolgált. Ebben Vajda a *Történelem és osztálytudat* magyar megjelenésére, valamint az ezt követő 50 évre reflektál, mindezzel pedig kontextusba helyezi a művet, s egyúttal keretet is ad a kötet további írásainak. Bagi Zsolt tanulmányában Lukács György társadalomelméleti filozófiáját tárgyalja a „kapitalista világban-lét” mozzanataiként értelmezett *absztrakció*, *véletlen*, illetve *kontempláció* kategóriáinak elemzésén keresztül, rámutatva a *Történelem és osztálytudat* fogalmi eszköztárának kantiánus és fenomenológiai eredetére.

Csányi Gergely tanulmányában a prostitúció jelenségének feminista olvasataival foglalkozik. Írásának célja kettős: egyfelől a prostitúció kapcsán potenciálisan felmerülő vitákat tekinti át (ahol ő maga egy marxista álláspont mellett köteleződik el), másfelől pedig megkísérli a lukácsi eldologiasodás-fogalmat a prostitúció jelenségének viszonylatában értelmezni. Munkájában empirikus példákon keresztül szemlélteti, hogy a prostitúcióról való gondolkodás kapcsán miért érdemes különbséget tenni *eltárgyiasulás* és *eldologiasodás* között. Éber Márk Áron a *Történelem és osztálytudat* Lukácsa mellett Pierre Bourdieu és Vivek Chibber gondolkodásának egy-egy aspektusát vizsgálva arra keresi a választ, hogy a három szerző miként vélekedett a munkásság osztályra szerveződésének lehetőségeiről és e törekvés kívánatosságáról. Éber egyúttal számot vet a szerzők kapcsán fölmerülő, úgynevezett „messianisztikus utópizmus” értelmezésével, mely kapcsán saját kritikáját is megfogalmazza.

Grósz Eszter meghatározott szempontokon keresztül Lukács *Történelem és osztálytudat*ának és Theodor W. Adorno *Negatív dialektikájának* összehasonlító

elemzését végzi el. Grósz szerint a művek értelmezésének és analizálásának közös pontjaként a mindkettőben megjelenő Kant-kritika határozható meg. A művek kapcsán az elmélet és a gyakorlat, valamint a kritika és a forradalom fogalompárjai is vizsgálat tárgyává válnak. Horváth Péter dolgozata a *Történelem és osztálytudat* Lukácsa, valamint Walter Benjamin esztétikai gondolatisága közti párhuzamokra igyekszik rámutatni. Ennek során megvizsgálja, hogyan került Benjamin kapcsolatba az említett művel, mindemellett pedig néhány szempont alapján a proletár és a *flâneur* típusainak jellemzőit tárgyalja.

Losonc Alpár Lukács György és Karl Korsch gondolkodásának közös vonásait az értékkritikai perspektíva felől tárgyalja, hangsúlyozva, hogy e megközelítésmód mindkét említett szerzővel szemben kritikát fogalmaz meg. Losonc tanulmányában arra mutat rá, hogy a két szerző között felfedezhető gondolkodásbeli hasonlóságok, s az értékkritika ellenük felsorakoztatott vádjainak elemzését követően amellet érvel, hogy a két szerző által kínált perspektíva alapján lehetőség nyílik az osztálylogika és a válságelmélet szempontjainak újragondolására. Marosán Bence Péter tanulmányának állítása szerint a gondolat nyomai, miszerint az ember lényege leginkább művészi kifejezőmódjában, kreativitásában, illetve ezeknek az alkotásoknak a befogadásában keresendő, már az 1919-es évek tájától kezdve – kisebb-nagyobb mértékben – kimutatható Lukács gondolkodásában. Marosán meglátása szerint ez előbbi gondolat Lukács egész életművének fontos elemét képezi, amely marxista korszakaiban éppúgy jelentősnek bizonyult, mint korábban. Amellet érvel, hogy amennyiben elfogadjuk e meglátásokat, úgy kimutathatóvá válik, hogy „a termékeny, nem dogmatikus fiatal Lukács”, illetve „a terméketlen, dogmatikus, idős Lukács” kettőse nem tartható álláspont.

Rác Attila tanulmányának középpontjában az *öneldologiasítás* fogalmának és jelenségének esztétikai szempontok szerint történő tanulmányozása áll. Ezt az Eörsi István által készített Lukács-interjúk drámaaváltozatainak elemzésén és újragondolásán keresztül kísérli meg elvégezni. A tanulmány bizonyos Eörsi-gondolatokhoz fűzött kommentárokkal igyekszik szemléltetni azok mélyebb rétegű tartalmait. Szilágyi Botond tanulmányában – az *ezoterikus és exoterikus* marxizmus fogalmainak tisztázását követően – azt vizsgálja, hogy milyen okokra vezethető vissza a *Történelem és osztálytudat* jelentősége az úgynevezett ezoterikus marxista hagyományban. Szilágyi kiemeli, hogy bár az értékkritikai iskola perspektívája felől számos kritika érheti (és éri is) Lukács művét, a filozófus marxista társadalomkritikájának lényeges aspektusai hasznosnak bizonyulhatnak az értékkritikai megközelítésből nézve is.

Tóth Károly dolgozata Lukács György és Louis Althusser gondolkodásának kapcsolatát vizsgálja. A szerző a két filozófus munkásságának kontrasztba állítása során a legélesebb eltérést a marxi dialektika egymásnak ellentmondó lukácsi és althusseri értelmezése kapcsán detektálja. Tóth tanulmánya Althusser magyar befogadástörténetére, illetve a filozófus tanítványi körének jellemzésére egyaránt hangsúlyt fektet. Weiss János dolgozata a *Történelem és osztálytudat*-nak a *felvilágosodás dialektikájára* gyakorolt hatását tárgyalja. Ennek érdekében

egyrésről a két mű koncepciójában egyaránt közös fogalomnak, a *dialektika* fogalmának elemzését végzi el, másrésről pedig azzal is számot vet, hogy melyik mű tekinthető aktuálisabbnak. Munkája során épp emiatt a „forradalmi dialektika”, valamint a „katasztrófa dialektikája” kifejezések analizálásának segítségével igyekszik mind a fogalmi elemzés, mind pedig az előbbieken során felvázolt probléma megvitatására.

A *TO 100* tehát Lukács György nagy jelentőségű művéről kíván változatos képet nyújtani, abban bízva, hogy olvasóját intellektuális viszonyulás kialakítására ösztönzi, hozzájárulva ezzel a *Történelem és osztálytudatról* szóló magyar nyelvű (kritikai) diskurzus alakításához. Hiszen a *Történelem és osztálytudat* állításait tanulmányozni és vitatni egyaránt érdemes – még egy évszázad távlatából is.

Végezetül köszönetet szeretnénk mondani mindazoknak, akik nélkül a *Történelem és osztálytudat 100* elnevezésű konferencia, valamint az itt közreadott kötet nem jöhetett volna létre. Köszönettel tartozunk a konferencia minden résztvevőjének, hogy előadásaikkal, hozzászólásaikkal és aktív figyelmükkel hozzájárultak az esemény színvonalához. Külön köszönet illeti továbbá a pécsi Kerényi Károly Szakkollégium tagjait, a Pécsi Tudományegyetem Hallgatói Szolgálati Központját, az MTA Pécsi Területi Bizottságát (PAB), valamint a Rosa Luxemburg Stiftungot, hogy támogatásukkal lehetővé tették és segítették mind a rendezvényt, mind a kötet létrejöttét. Támogatásuk nélkül mindez nem valósulhatott volna meg.

Pécs, 2024 októbere

Csabay István és Daradics Boglárka

Hivatkozott irodalom

- FORCZEK Ákos – MESTERHÁZI Miklós: *A Történelem és osztálytudat új kiadása elé*. In. LUKÁCS György: *Történelem és osztálytudat. Tanulmányok a marxista dialektikáról*. Ford. BERÉNYI Gábor – KIS János – TANDORI Dezső. Budapest: Gondolat Kiadó. 2023. 9–46.
- KRAUSZ Tamás – MESTERHÁZI Miklós: Előszó. In. *Filozófiai Figyelő Évkönyve. A »Történelem és osztálytudat« a 20-as évek vitáiban. Lukács György műveinek hatástörténetéhez. Szöveggyűjtemény. 1. füzet*. Budapest: Filozófia Oktatók Továbbképző és Információs Központja – Lukács Archivum és Könyvtár. 1981. I–III.
- KRAUSZ Tamás – MESTERHÁZI Miklós: Előszó. In. *Mű és történelem. Viták Lukács György műveiről a húszas években*. Budapest: Gondolat Kiadó. 1985. 7–8.
- LUKÁCS György: *A realizmusról van szó*. Ford. GÁSPÁR Endre. In. LUKÁCS György: *A realizmus problémái*. Budapest: Athenaeum. [1948.] 285–317.
- LUKÁCS György: *Marxista fejlődésem: 1918–1930*. Ford. BRÓDY Ferenc. In. LUKÁCS György: *Történelem és osztálytudat*. Szerk. VAJDA Mihály. Ford. BERÉNYI Gábor – BRÓDY Ferenc – KIS János – TANDORI Dezső. Budapest: Magvető Kiadó. 1971. 695–735.
- LUKÁCS György: *Történelem és osztálytudat. Tanulmányok a marxista dialektikáról*. Ford. BERÉNYI Gábor – KIS János – TANDORI Dezső. Budapest: Gondolat Kiadó. 2023a.
- Lukács, Georg: *Geschichte und Klassenbewußtsein. Faksimile des Hand- und Arbeitsexemplars von Georg Lukács*. Szerk. Dannemann, Rüdiger – Mosóczi, Gusztáv Bálint – Mosóczi, Zoltán. Bielefeld: Aisthesis Verlag. 2023b.
- LUKÁCS, Georg: *History and Class Consciousness*. Ford. LIVINGSTONE, Rodney. Verso Books. 2023c.
- MORANI, Roberto (szerk.): *Lukács in questione. "Storia e coscienza di classe" cento anni dopo*. Napoli–Salerno: Orthotes Editrice. 2024.
- RAMETTA, Gaetano (szerk.): *György Lukács. Cento anni di «Storia e coscienza di classe»*. Roma: DeriveApprodi Editore. 2024.
- VAJDA Mihály: *Szerkesztői utószó*. In. LUKÁCS György: *Történelem és osztálytudat*. Szerk. VAJDA Mihály. Ford. BERÉNYI Gábor – BRÓDY Ferenc – KIS János – TANDORI Dezső. Budapest: Magvető Kiadó. 1971. 736–738.